

Марія Бочко
(Ужгород)

ФЕДІР КОВАЛЬ – ПОПУЛЯРИЗАТОР УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ТВОРЧОСТІ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ НА ЗАХОДІ

Виходець із Закарпаття, який волею обставин опинився далеко поза межами України, Федір Коваль – маловідома постать в українській культурі. Він поет, публіцист, літературний критик, журналіст, активний діяч української еміграції.

Федір Коваль народився 1 вересня 1913 року в с. Костринська Розтока Великоберезнянського району Закарпатської області. Там же закінчив початкову школу. Ще навчаючись у Великоберезнянській горожанці, під впливом місцевих учителів, серед яких були і емігранти зі Східної України, захопився ідеями української державності. Закінчивши Ужгородську учительську семінарію (1936), вчителював (1936–1937). У 1937 році призваний до війська. Служив у м. Середь у Західній Словаччині. Там зблизився з українськими націоналістами. 1938 року, в результаті гітлерівської операції в Судетах, опинився в селі Горлице, неподалік від Кракова. Восени 1938 – весною 1939 року він був активістом одного з осередків Карпатської Січі на Великоберезнянщині. Згодом Ф. Коваль вступив до УПА. Родичі та друзі поета стверджують, що у боях за Українську державу дослужився до полковника. Унікаючи переслідувань, у серпні 1945 року емігрував. Спочатку жив у Братиславі, у Михайла Тулика, колишнього члена уряду Августина Волошина, а згодом переїхав до Мюнхена. Виїжджав на заробітки до Австралії (працював там понад три роки).

Повернувшись до Мюнхена, Ф. Коваль був співробітником українських часописів. Часто подорожував по Іспанії. Декілька років був також редактором україномовних передач Іспанського Національного радіо.

Помер 25 листопада 1987 року. Похований у Мюнхені (30 листопада 1987 року).

Звичайно, не всі факти творчої біографії письменника з'ясовані. Діяльність маловідомого українського поета, публіциста, літературного критика, журналіста, активного борця за вільну Україну ще треба досліджувати. Його внесок в українську культуру, і його роль у суспільно-політичних процесах, пов'язаних з участю в Карпатській Січі та УПА.

Літературна спадщина Федора Ковалю – це збірки поезій «Зелені ромби» та «Спудей», публіцистичні та літературно-критичні статті. До яких би тем не звертався письменник, домінують залишається любов до Вітчизни, що пронизує усю його творчість, яку присвячує «Великомучениці мрій, Що жде на сонце, на розпутті» [5, с. 5]. На відміну від публіцистики, у поезії Ф. Ковалю ніде не зустрінемо слів «Україна», «українці». Найчастіше Батьківщина постає в образі «Срібної Країни», «берегів далеких», «єдиного самоцвіту», «Великомучениці мрій», «Міжзоряної Батьківщини», святі заповіти якої він береже, міць якої відчуває душею. «Тому і своє життя, і творчість присвячу їй Живущій. Тій, що й в снігах. Невинне серце в лід холоне...» [5, с. 5]. Інколи вживається просто займенник Ти, Тій, Їй, що надає особливій щирості у спілкуванні поета з Батьківщиною: «Чого Твій біль до мене промовляє, Чого Твій сум, як власний жаль, пече?» [5, с. 72]. «І тінь Твоя, і відголос – далекі, та чує міць велику їх душа...» («І тінь твоя, і відголос – далекі»). Звичайно, у кожній людині є власне розуміння батьківщини, та все ж воно, безумовно, йде в руслі тенденцій національної культури і загальнолюдських цінностей. Вітчизна – його любов, його гордість, та найчастіше – джерело страждань. Без України поет-емігрант «Ізгоєм знемагає», розуміє важку долю («Батьківщино, єдиний самоцвіте, / що в темряві для мене ще живе, / то блимаєш, то знову ярко світиш, / серед тюрем і родових вєж, – / я бережу твої святії заповіти») і водночас вірить у її приховану силу. У статті «Чужі й свої джерела» читаємо: «Для нас ясно, що, коли б український народ скинув нарешті осоружне ярмо, український геній вибухнув би гейзерами, викликаючи у світі подив» [12, с. 39].

Патріотизм, як відомо, починається не з ідеології, а з відчуття належності до певної нації. Ф. Коваль завжди відчував себе українцем, причетним до історії своєї країни, завжди залишався вірним історичній пам'яті свого роду.

Головна ідея всієї творчості Федора Ковалю – боротьба за збереження і утвердження національної ідентичності, за суверенну Українську державу. Це стосується і статей про

українську літературу і фольклор, музику та архітектуру, культуру загалом.

Ф. Коваль заперечував провінційність української культури, він гордився, що з нашою територією пов'язані великі події світової історії, «згадати хоча б Боспорське царство, засноване у V ст. до н. е. зі столицею Боспором Кіммерійським у Таврії (Крим), яке довгий час було важливим чинником у політиці й торгівлі» [6, с. 18], що Україна має давні зв'язки з римською і старогрецькою культурами, «що наші предки були й співтворцями грецько-римської архітектури» [6, с. 19], адже «ще перед римлянами мала Україна зв'язок зі Старою Грецією. На південному побережжі України, включно з Кримом, залишилися архітектурні пам'ятки великої грецько-римської культури» [6, с. 18]. І хоч «вже сім сторіч, від татарської навали почавши, національний геній загнаний в підвал» [6, с. 19], українцям, на думку письменника, є чим пишатися. Він з пієтетом згадував про трипільську культуру, Київську Русь, природні багатства України, проте найбільше гордився її видатними людьми – Святославом, Володимиром Великим, Петром Конашевичем-Сагайдачним, Богданом Хмельницьким, Т. Шевченком, М. Овсянико-Куликовським, Є. Патонем, О. Архипенком, С. Тимошенком, С. Корольовим та ін. Ф. Коваль захоплювався подвижницькою діяльністю бібліографа і літературознавця, громадського і політичного діяча Володимира Дорошенка («До сторіччя Володимира Дорошенка»), плідною дослідницькою працею українського вченого – мовознавця-славіста, історика і письменника Осипа Бодяньського («Дослідник української старовини»), який послідовно відстоював самостійність української мови й літератури, заходами якого у Москві 1875 року вийшла збірка Якова Головацького «Народні пісні Галицької та Угорської Руси». Звертаючись до праісторії в ближче минуле, добрим словом письменник відзивався про тих, хто працював і працює на Україну – на її технічний потенціал, культуру, українську національну ідею.

У статтях Ф. Ковалю виявилась і любов до малої Батьківщини – Закарпаття, де народився і виріс. Він з гордістю згадував своїх земляків-закарпатців (Орлая, Ю. Гуцу-Венеліна, П. Лодія, М. Балудянського, О. Духновича, О. Павловича, Зореслава та ін.), які зробили важливий внесок у загальноукраїнську культуру, а також збагатили культуру народів-сусідів («Українська меншина в Чехословаччині»). Своїми статтями Ф. Коваль викликав інтерес і до історії Закарпаття та України в

цілому, привертая увагу до суспільно-політичних умов життя українських меншин за рубежем, критикував тих, хто українськість сприймав як сепаратизм, правильно оцінював суть слов'янофільства, москвофільства, тішився, коли інтелігенція Пряшівщини «взяла правильний курс – український», оскільки це «означало орієнтацію на великий український народ, на його мову, культуру» [10, с. 30].

Розуміючи, що міждержавні взаємини залежать великою мірою від культурної і політичної ваги свого народу серед народів світу, письменник закликав інші народи розширювати взаємини з Україною, бо хоч «під політичним поглядом Україна придушена (також у великій мірі під культурним), однак її слід розглядати на майбутнє потенціально, бо це великий резервуар біологічної, духовної й матеріальної, тобто економічної сили. Економічно Україна стає потугою, і нею зарисовується вже й науково. Цього багато чужинців, зокрема політиків, недобачає» [8, с. 30]. Він переконаний, що Україна – «країна великого майбутнього», тому нашим сусідам треба поглиблювати добросусідські відносини «з великим українським народом, який одного дня таки буде самостійним» [10, с. 33].

Як відзначає С. Андрусів, «проникнути в соціальну психологію історичної епохи можна через категорії культури, які водночас є категоріями свідомості, – космічні – як простір і час, частина і ціле, причина, число – і соціальні: індивід і соціум, право, справедливість, свобода, праця. Ці категорії – “будівельний матеріал” картини (образу) світу, база ідей світогляду. У своїй цілісності – саме в такій, а не інакшій іпостасі, у такому образі і в таких пропорціях – цей “інвентар” культури засвоюється і відтворюється членами соціуму» [1, с. 90]. Цими категоріями послуговується і Ф. Коваль у своїх літературно-критичних та публіцистичних статтях, в яких він популяризував українську культуру на Заході. Йому не хотілось, щоб за рубежем Україну уявляли лише як «ланцюг трагедій, почавши татарською навалою та наїздами кочових племен через Полтаву, Базар і Крути, голод і сталінський терор – аж до сьогодні [1966 р. – М. Б.] включно». Це історичні факти, проте Україна, «крім велетенського господарського потенціалу, може похвалитися і культурними здобутками» [6, с. 18]. Ф. Коваль вважає, що це не заслуга режиму, а заслуга талановитого українського народу. Тому прикро, що «світ мало знає про досягнення української культури, усе йде на рахунок Росії» [6, с. 21]. Поет неодноразово критикував політику уряду

УРСР щодо популяризації української культури у світі.

У статті «Нова цеглина до спільної будівлі» (1969), написаній з приводу появи книги «Сто п'ятдесят років чесько-українських літературних зв'язків», Ф. Коваль відзначає, що «європейський романтизм звернув увагу на фольклор, на народну пісню, а тим самим і на українську. Хоч українську мову й народну пісню трактували чехи, подібно до інших, як ветку російської, одну з форм її діалектів, проте нею захоплювались... Однак світові не відомо, яке велетенське багатство народної творчості посідає український народ... Наших народних пісень нараховується понад 200 тисяч. До цього треба додати, що багато з них мають по кілька мелодійних варіантів, що ще збагачує нашу народну творчість. І світ захоплювався піснею хору Кошиця, нещодавно хору Верьовки, і грамофонові платівки зачаровують кожного, кому доводиться їх почути» [8, с. 28].

Він радів, що українці на півстоліття раніше від росіян мали оперу [6]. Про обдарування українців «свідчить і наша національна пісня та танок, які викликають у чужинців подив» [6, с. 17]. Можливо, тому з особливою теплою і задушевністю писав митець про незрівнянну виконавицю українських народних пісень та романсів, яка згодом стала солісткою Київської опери, – Оксану Петрусенко [3, с. 4]. Ф. Коваль захоплювався і блискучим перекладом карело-фінського народного епосу «Калевала» («Калевала є Тимченків переклад», 1980 р.), який зробив відомий український мовознавець Євген Тимченко. На жаль, цей переклад уже став бібліографічною рідкістю.

Ф. Коваль завжди турбувала доля кращих представників нації. У цьому плані цікавими є його згадки про хор «Гомін» і його керівника, а також стаття про композитора Дмитра Бортнянського «Орфей ріки Неви». Задум до її написання виник під впливом опублікованої статті професора М. Михайловського, яку Ф. Коваль вдалося значно розширити інформацією в плані широти охоплення мистецької спадщини композитора. Розповідь про Д. Бортнянського подано під рубрикою «Наша українська музична енциклопедія». Тут згадується і Березовський, який у Болоньї став академіком, а повернувшись на батьківщину, «служив звичайним диригентом». Давши високу оцінку музичної спадщини Д. Бортнянського, музикою якого захоплювався сам Берліоз, Ф. Коваль зауважив, що виклики долі не оминули і цього композитора. Коли він повернувся з Італії, його також призначили не диригентом опери, а

диригентом придворного співацького хору. Бо ж «не мистецькі здібності і небуденний талант були критеріями його оцінки. І це наша національна трагедія, яка триває й досі» [9, с. 26].

Стаття Ф. Ковалю «Українська пісня на Волині» є, фактично, коментарем тих матеріалів, що публікувались в газеті «Культура і життя». Тут ідеться про хори і хорові капели Волині та загальну тенденцію збільшення народних хорів і зменшення академічних, які принесли визнання і світову славу Україні. Хоч справа не стільки у типі хору, скільки в мистецькому співі, без якого не можна передати багатства української пісні, все ж, як вважає автор, «проблема занадто серйозна, бо саме український хоровий спів досягнув надзвичайних вершин, здобуваючи світову славу. Згадати б хоча славний хор Кошиця...» [11, с. 24]. Тому тенденція на спад академічних хорів його насторожує. Він переконаний, що українську пісню не можуть замінити московські частушки; не можна втрачати те, що створювалось упродовж багатьох століть.

У публікаціях Ф. Ковалю знаходимо кваліфіковані оцінки збирацької діяльності Югасевича, М. Лучкая, Ю. Гуци-Венеліна, О. Духновича, О. Павловича, А. Кралицького, М. Вралея та ін.

У статті «Українська меншина в Чехословаччині» він називає перших збирачів фольклору на Пряшівщині: Я. Головацького («Народні пісні Галицької і Угорської Русі»), В. Гнатюка (вказується, у яких селах – Убля, Кленова, Розтока, Улич, Збуй – він за короткий проміжок часу зібрав колосальний матеріал, що був поміщений у п'ятому томі «Етнографічного збірника» під назвою «Етнографічні матеріали з Угорської Русі»); мова тут іде і про другу поїздку В. Гнатюка (1899) на Пряшівщину, і про записи Є. Верхратського, Ф. Колесси, а також К. Заклинського та Панькевича, які займались збиранням українського фольклору на Пряшівщині після Першої світової війни. Коротка характеристика в статті дається і записам чехів, словаків, росіян та поляків (Яна Благодслава – «Пісня про воєводу Стефана», 1571 р., Є. Срезневського – «Русь Угорская», 1842 р.); згадується Євген Янота, котрий видав у 1863 році в Кракові книгу, в якій теж були пісні Пряшівщини). Та «найкраще збереженими матеріалами Пряшівського фольклору вважається т. зв. «Московський пісенник», що знаходиться в бібліотеці Державного університету ім. Ломоносова в Москві. У ньому зібрано 185 пісень, і вони сягають аж до XV ст.», – пише Ф. Коваль.

І в літературно-критичних, і в публіцистичних статтях Ф. Коваль, який був добре обі-

знаний з німецькою, іспанською, польською, словацькою, чеською культурами, нерідко послуговувався не тільки різними жанрами українського, але й світового фольклору (переказами, прислів'ями, приказками, легендами та ін.) для розкриття змісту висловлюваного. Зокрема, грецький переказ про крилатого чудо-коня Пегаса і його матір Медузу використаний для критики нової російської еміграційної трибуни-журналу «Континент», що «не став новим голосом, пробудженим сумлінням росіян», які «нічого не знають» про штучний голод в Україні 1933 року та переслідування української мови («Україна і проклин», 1978 р.).

Ф. Коваль цікавився і обрядами українського села. Ідейно-художній рівень обрядів у сучасному українському селі обговорюється у статті «Весілля у системі навіжених» (1980), що має загалом гостре публіцистично-політичне звучання, яке проявляється і у використанні відповідної лексики. «Весільний обряд – це частина української національної самобутності, виробленої віками, що стала складовою частиною нашої психіки. А росіянам хочеться “національну самобутність викоренити, а тим самим підважити підвалини нації”» [2, с. 17], – писав Ф. Коваль. Йому не подобається, що вводиться штучний «новий» весільний обряд, що «режим» хоче докорінно змінити спосіб життя українців, у першу чергу змінити ті обряди, які практикувались тисячоліттями. Він дивується, чому у співучих українських селах, що давніше мали своїх музик, молодята, як правило, одружуються в супроводі магнітофонного звукозапису, хоч існує спеціальний сектор обрядової служби. На думку Ф. Ковалю, така «практика потоптала тайну подружжя як християнський ідеал, що був підставою сім'ї як твердині» [2, с. 17]. Загалом нові обряди на батьківщині емігрант-українець сприймав як «терор національних традицій». Письменник послідовно засуджував політизацію культури в Радянській Україні.

Ф. Коваль писав також і про Густинський монастирський літопис – видатну пам'ятку української історіографії XV ст. Він захоплювався мозаїками і фресками Софії Київської, котрі називав неперевершеними мистецькими шедеврами середньовічного мистецтва, які можна прирівняти до Венеції, Равенни, Дафні, Палермо, Константинополя. Досі збережені 260 кв. метрів у мозаїці з велетенською гамою відтінків (близько 177) та майже 3 тис. кв. метрів фрескового розпису X ст. митець вважає неоціненним скарбом, частиною скарбниці світової культури. В експресивному стилі ви-

кладу відчувається захоплення автора тим, що частина скарбниці світової культури знаходиться в Києві.

Своїми статтями Ф. Коваль ніби досягає духовний потенціал України. Його турбувала і доля багатьох фольклорних видань, і греко-католицької церкви в Україні та на Заході, і «користі втрати Унії», історія Хрещатика і його знищення та ін., але в центрі уваги Ф. Ковалю було те, що важливе для будь-якої нації, – мова, рівень історичної свідомості народу, його культурні надбання.

Автор неодноразово наголошував, що на Заході мало відомо, що відбувається на Україні, «що Україна – не Росія, і українці – не росіяни» [6, с. 19].

Образом для Ф. Ковалю є й те, що в УРЕС про видатного дослідника і вченого в галузі етнографії та антропології, історика і громадського діяча Миклухо-Маклая (1846–1888) говориться як про російського природознавця і мандрівника. Але ж батько Миклухо-Маклая народився у козацькій родині на Чернігівщині... Коли Т. Шевченко був на засланні, він надсилав йому гроші, внаслідок чого ним зацікавилась царська охранка, зауважує автор. А перебуваючи в Одесі, Миклухо-Маклай вивчав побут і звичаї селян, захоплювався весняними хороводами, купальськими іграми молоді, а також найдавнішою дольодовиковою рослиною – азалією понтійською, що збереглася тільки на Поліссі.

У статті «Український мандрівник Миклухо-Маклай» (1981) згадується ще один великий український мандрівник – Василь Григорович Барський (1701 [?]-1747), про якого, як наголошує автор, немає ніякої згадки в УРЕС та УРЕ.

Росіянами називали на Заході українця В. Колесника, який був диригентом, директором Київської державної опери, скульптора Крука та ін. Письменнику «болить», що на Заході не знають про 50-мільйонний народ на європейському суходолі: «Нас постійно національно ображають, понижують нашу національну й людську гідність. Винуваті німецька школа і німецька політика», – писав Ф. Коваль [7, с. 5].

На його думку, «не знає Захід і нашої музики», не обізнаний з небуденним талантом О. Довженка (фільм якого «Земля» названий між дванадцятьма найкращими на Міжнародному кінофестивалі) та з іншими видатними постатями і досягненнями нашої культури [6].

Федір Коваль виявив і досить широку обізнаність із життям Радянської України, у тому числі й зі станом вивчення української літератури та народнопоетичної творчості у середній

школі. Письменник підтримує думку, що недоцільно у шкільних програмах переносити вивчення українських дум та історичних пісень з 8-х класів у 5–6-ті, оскільки учні в цьому віці ще не мають достатніх знань з історії України. Крім того, не отримують у 5–6-х класах інформації ні про види пісень, ні про їх творців, таких як Маруся Чурай («Література в школах України», 1980 р.). Ф. Коваль вважав, що фольклор має особливий вплив на виховання молоді, тому до його вивчення у середній школі, як і до літератури, треба підходити виважено.

І літературно-критичні, і публіцистичні статті Федора Ковалю, які нам відомі, переконують, що він переймався духом епохи, вболівав за українські проблеми. Ґрунтовно знаючи історію свого народу, минуле і сучасне України, він часто робив досить широкі узагальнення про культурні надбання рідної країни.

У тих умовах, коли знання про Україну в рамках Європи були мізерними, письменник популяризував українську літературу і фольклор на Заході, привертая увагу до нашої історії, науки, мистецтва і культури загалом.

Треба врахувати, що його літературно-критична та публіцистична спадщина пов'язана не з науковою, а з журналістською працею, коли деякі статті, очевидно, писалися нашвидкуруч, а окремі – як відповідь на опубліковані матеріали в інших періодичних виданнях, що з'являлись в еміграції та в Радянській Україні, тому це відбилося на їх стилі. Подекуди трапляються і філософські коментарі наведених у періодичній пресі фактів або іронічні зауваження до них, звернення автора до читачів, інколи – до земляків-емігрантів чи політиків Заходу. Часто він зіставляє умови розвитку культури на «отчій землі» і на Заході. Звичайно, не завжди «індивідуальний стиль» викладу матеріалу задовольняє сучасного читача. Проте Федір Коваль щоразу постає спостережливим дослідником, котрого цікавлять важливі питання життя нації, який враховує політичні та морально-етичні аспекти як минулого, так і сьогодення, об'єктивно оцінює події, факти, культурні явища. Достовірні факти, на які посилається митець, завжди пов'язуються з народною психологією та рівнем зрілості рідного народу. Федір Коваль розумів, що чим вищий рівень свідомості народу, тим послідовніше і наполегливіше він берегтиме національні традиції, розвиватиме свою національну культуру. Автор послідовно стверджує думку про етнічну цінність вільної особистості.

Якщо Федір Коваль, осмислюючи становище України за час входження її в УРСР, в еко-

номічному плані бачив «ріст України», то де-націоналізованій культурі Радянської України виявляв духовну опозицію. І при цьому поет ніколи не прагнув до нагромадження матеріалу, а вибирав конкретні факти, а інколи – деталі з сильним підтекстом, щоб дати відчуття читачу Заходу, в якій політичній атмосфері живуть його земляки і в яких умовах твориться українська культура.

Погляди Ф. Ковалю відзначаються чіткою соціальною орієнтацією, оптимізмом, вірою в силу нації, майбутнє самостійної української держави, її культури. Письменникові боляче, що на Заході мало знають про Україну, досягнення української культури. Незважаючи на те що йшло «кастрування духовного життя, викорчовування всього в ньому, що істотно українське», Україна розвивається, має чимало успіхів і «прагне неминуче добитися вершка». Та все це лише завдяки талановитому українському народові, який здатний творити і «щось грандіозне». І це не заслуга режиму, адже «нація розвивається і посувається допереду під кожним режимом – він може тільки сприяти процесові або його гальмувати чи деформувати, але не зупинити» [6, с. 20]. Наш земляк був упевнений, що з утвердженням української державності відродиться і візія української правди. Він вірив, що українці спроможні долучитися до європейської системи цінностей.

Література

1. Андрусів С. Модус національної ідентичності: львівський текст 30-х років ХХ ст. – Т. ; Л., 2000.
2. Коваль Ф. Весілля у системі навіжених // Шляхом перемоги. – 1980. – Чис. 17.
3. Коваль Ф. До 80-річчя з дня народження Оксани Петрусенко // Шляхом перемоги. – 1980. – Чис. 13.
4. Коваль Ф. Дослідник української старовини: до 100-річчя смерті Осипа Бодяньського // Шляхом перемоги. – 1978. – Чис. 13.
5. Коваль Ф. Зелені ромби. – Мюнхен, 1953.
6. Коваль Ф. На нові шляхи // Український самостійник. – Мюнхен, 1966.
7. Коваль Ф. Німецька преса про Колесника // Шляхом перемоги. – 1977. – Чис. 4.
8. Коваль Ф. Нова цеглина до спільної будівлі // Український самостійник. – Мюнхен, 1969.
9. Коваль Ф. Орфей ріки Неви // Шляхом перемоги. – 1980. – Чис. 26.
10. Коваль Ф. Українська меншина в Чехословаччині // Український самостійник. – Мюнхен, 1967.
11. Коваль Ф. Українська пісня на Волині // Шляхом перемоги. – 1980. – Чис. 24.
12. Коваль Ф. Чужі й свої джерела // Шляхом перемоги. – 1980. – Чис. 39.